

EGYHÁZTÖRTÉNETI FELOLVASÓÜLÉS ÉS KIÁLLÍTÁS

Az AETAS diáklap szerkesztősége a folyóirat első számainak sikere után a lap folyamatos megjelentetésén túl előadásorozatok, kisebb konferenciák és kiállítások megszervezését is tervbe vette. Az új kezdeményezés célja, hogy a diákok kutatási kedvét ösztönözzük és bizonyos fokig orientáljuk. Olyan témaköröket kívánunk előtérbe helyezni, amelyek az egyetemi történelem oktatásban háttérbe szorultak. Bízunk benne, hogy rendezvényeink látogatói közül az előadásokon hallottak nyomán többen kedvet kapnak TDK dolgozatok írására és lapunk munkatársai lesznek.

1986. október 21. és 27. között a Történettudományi Szakkönyvtárban egyháztörténeti kiállítást rendeztünk. Az első két napon későreneszánsz és barokk egyházi felszerelési tárgyakat, kegytárgyakat - ciboriumok, ereklyetartók, kelyhek, miseruhák, oltárkeresztek, gyertyatartók, liturgikus könyvek stb. - tekinthettek meg az érdeklődők. A tárlat átrendezését követően a magyar katolikus egyház történetének írásos forrásainak különböző típusaiból igyekeztünk áttekintést adni. A bemutatott anyag elsősorban a falusi plébániák XVI-XX. századi mindennapjairól adott ízelítőt.

A látogatóknak Sümegi József tartott tárlatvezetést. Az elhelyezett tárgyak bemutatásán túl, azok kialakulását, módosulásait és liturgiai szerepüket is ismertette. Számtalan művelődéstörténeti érdekességre hívta föl a látogatók figyelmét. A rendezvény sikerét bizonyítja a látogatók ezret meghaladó száma és az, hogy sokak kérésére meg kellett hosszabbítani a nyitvatartást.

A magyar történettudományban hosszú évtizedek óta háttérbe szorult a magyarországi egyházak történetének vizsgálata. Szerencsére az egyetemünkön dolgozó és azzal kapcsolatot tartó történészek közül néhányan kutatásaik során egyháztörténeti problémákat is feldolgoztak. Az AETAS szerkesztősége kihasználta az alkalmat, hogy meghívással, az egyháztörténeti kiállítással egyidőben, felolvasó ülést is rendezzen a témában. Az elhangzott előadások a középkori európai és magyar egyháztörténet egy-egy területét érintették. Több új, eddig nem publikált kutatási eredmény is elhangzott. Ebből a szempontból különösen kiemelkedik Kristó Gyula a főesperességek kialakulását vizsgáló referátuma.

Az AETAS meghívását elfogadva a felolvasóülésen megjelent és hozzászólásaival annak munkájában is részt vett Dr. Udvardy József szeged-csanádi püspök, a Magyar Püspöki Kar Történelmi Bizottságának vezetője.

A kiállítás és a felolvasóülés megrendezéséhez nyújtott segítségért köszönetet mondunk

- a Szeged-csanádi Püspökségnek,
- a Szeged-Felsőváros Plébánia Hivatalának,
- a Móra Ferenc Múzeumnak,
- a Csongrád Megyei Levéltárnak,
- a JATE BTK Történettudományi Szakkönyvtára munkatársainak és az előadást tartó történészeknek.

Az alábbiakban közöljük az elhangzott előadások rövid összefoglalását.

ALMÁSI TIBOR:

IX. GERGELY ÉS BÍBOROSAI

IX. Gergely /1227-1241/ pápaságának egyik legfontosabb mozzanata annak a bíborosi ellenzéknek a megjelenése, amely a pápai politika önálló - a lényeges döntéseknél kényszerűen figyelembe vett - tényezőjévé vált. Az opposíció kialakulásánál az a körülmény volt elsődlegesen meghatározó, hogy IX. Gergely elődje, III. Honorius /1216-1227/ komoly befolyást engedett bíborosainak a szentszéki politika alakításába. Pontifikátusa alatt az egyházi vezetés kezdett területi jelleget ölteni. Gergely pápa azonban nem kívánta e téren elődje hagyományait folytatni, hanem kísérletet tett a még III. Ince /1198-1216/ korára visszamenő, monarchisztikus vezetés újbóli érvényre juttatására. Ehhez vissza kellett szorítani az önállóbb, nem szigorúan /és nem közvetlenül/ pápai irányítású politikai szereplést vállaló bíborosokat. IX. Gergely elképzelései megvalósításában igen mérsékelt sikereket ért el. Nehezítette helyzetét, hogy nem pusztán a hatalomgyakorlás és a politikai döntéshozatal "technikája" vált az ellentétek forrásává, hanem mindez koncepcionális ellentételekkel is párosult. Míg III. Honorius és bíborostársai kerültek a császársághoz fűződő viszony túlzott kiélezését, s a Szentföld ügyének középpontba állításával némi engedékenységét is tanúsítottak az itáliai hatalmi viszonyoknak a császár ja-

vára történt kisebb módosulásakor, ezzel szemben IX. Gergely - a kardinálisok gyakori, mérsékletre intő fellépései ellenére is - politikája tengelyébe az itáliai hatalmi viszonyok kérdését, a császárság pozícióinak megtörését állította. Császárellenes lombard származású püspökök bíborossá kreálásával igyekezett politikája szilárd bázisát kiépíteni a kollégiumon belül. Az itáliai helyzet többszöri végletes kiélezése azonban minduntalan azzal járt, hogy az egyház felső vezetésében meghasonlás támadt, s az ellentétek látványos és tüntető bíborosi tiltakozásokhoz, olykor csaknem nyílt szakításhoz vezettek. Mindez erősen korlátozta IX. Gergely politikai mozgásterét, ugyanis ellenfele, II. Frigyes császár is felismerte a kúria belső nehézségeit, s maga is igyekezett a válságot tovább mélyíteni. Egyre többször fordult elő, hogy a császár mellett más uralkodók is közvetlenül egyes bíborosi csoportokhoz fordultak leveleikkel, ily módon remélve befolyást az egyház politikájának alakulására. Ez a tény jól jelzi, hogy itt többről van szó, mint a pápával egyet nem értő, mellőzött bíborosok sérelmi alapon való, alkalmi szervezkedéséről; valódi ellenzék jelentkezett, amely az érvényesülőtől lényegesen eltérő politikai irányvonalat képviselt, ennek jegyében rendszeresen és következetesen fellépett a pápai politikával szemben, s önállóságát felismerték és számoltak vele terveikben a különböző udvarok.

A bíborosi ellenzék kialakulásának három fontos követelményét érdemes kiemelni. 1. A 13. sz. közepére egyre illuzórikusabbá vált az univerzalizmus pápai igénye, miután ekkorra egyre kevésbé lehet a pápaságot mint a politikai érdekek szempontjából alapvetően homogén alakulatot jellemezni. 2. A kúrián belül hamarosan több ellentétes érdekű csoport is feltűnt, s így a bíborosi ellenzék egyre inkább a külső befolyási törekvések elsődleges eszközévé vált, ami végeredményben aláásta a pápaság nagyhatalmi helyzetét a század végére. 3. IX. Gergely halála után észrevehetően komoly pozícióharcok kezdődtek a pápaság felső vezetésében, ami legjobban a pápaválasztások elhúzódásában ragadható meg. A 12. században 16 pápaválasztásra került sor. Ezek során egy évszázad alatt 39 napig nem volt betöltve Szent Péter trónszéke. A 13. században 17 választás esetében ez a szám 3449 nap, tehát csaknem 9,5 év. Ha csak a IX. Gergely utáni 60 évet vizsgáljuk, akkor még szembetűnőbb ez a tanulság, hiszen erre az időszakra esik 3446 nap.

KRISTÓ GYULA:

A FŐESPERESSÉGEK KIALAKULÁSÁNAK KRONOLÓGIÁJÁHOZ

A ma mérvadó megállapítások szerint a főesperességek legkorábbi rétegét azok képezik, amelyek megyeszékhelyeken keresztelőegyházakból jöttek létre oly módon, hogy a keresztelőegyház papja, aki kezdetben pasztorizációs tevékenységet folytatott, a XI. század második felében kiemelkedett a megye kerületének papjai közül, s igazgatási feladatok ellátását végezte a továbbiakban. Nyilvánvaló azonban, hogy a főesperességek egy másik csoportja, amelyek esetében ilyen keresztelőegyházi előzmény nem tételezhető fel, más módon és más időben jött létre. A forrásanyag lehetőséget nyújt arra, hogy a segedi főesperesség kialakulásának időpontját meghatározhassuk. Önmagában az sokatmondó, hogy a segedi és a somogyi főesperesség területe együttesen adja ki Somogy megye területét, a segedi főesperesség határai tehát - a keleti határt leszámítva, ahol a somogyi főesperességgel érintkezett - Somogy megye határát is alkották egyúttal. 1232-ben IX. Gergely pápa azonos értelemben említi Somogy megyét és a somogyi főesperességet. Egy 1237. évi oklevél szerint Somogy megyében a somogyi ispán társa földek megítélésében még csak a somogyi főesperes volt, egy másik 1237. évi okmányban pedig a somogyi főesperes mint Somogy megye /parrochia/ főesperese fordul elő. Eszerint az 1230-as években még nem létezett Somogy megye területén a segedi főesperesség. Összhangban van ezzel az a tény, hogy legkorábban 1240-ben akadunk segedi főesperesre. Somogy megye felosztása két főesperességre, azaz a segedi főesperesség létrejötte kapcsolatos azzal a szervezőmunkával, amely Segesd központtal az 1230-as évek második felében IV. Béla király öccse, Kálmán herceg részéről a bomlófélben lévő királyi gazdaságok helyreállításának célzatával folyt. A segedi főesperesség kialakulásából adódó fontos tanulság, hogy olyan főesperességek, amelyek nem ispáni vár meletti keresztelőegyházból alakultak, s magukat nem a megye nevére nevezték, nem feltétlenül korai /XI-XII. századi/ eredetűek, hanem ellenkezőleg, egy részük éppen viszonylag kései /XIII-XIV. századi/ lehet.

ORBÁN IMRE:

ÁRPÁDHÁZI SZENT MARGITRÓL

Az előadás nem kívánta áttekinteni a kultusz egészét, az eddig kialakult kép pontosítása, kiegészítése volt a főadatok.

I. IV. Béla király és felesége Mária királyné a tatárjárás viszontagságai között született és az ország megszabadulásáért "áldozatul" szánt gyermeküket nyilvánvaló szakrális okból Antiochiai Szent Margit oltalmába ajánlották, s nevelését a számukra oly kedves domonkos apácákra bízta. Ezen nem csodálkozhatunk, hisz a rend és a királyi család kapcsolata kezdetben igen jónak mondható, ellentétek csak a házassági törekvésekkel kapcsolatban alakultak ki. Az udvar ugyanis szeretete volna Margitot a cseh uralkodóhoz nőül adni, és a rend, melynek törekvései Margit esetében túl mutattak az egyszerű tökéletes szerzetesi életre való serkentésen, az adatok fényében fölvethető a tudatos "szentté nevelés" gondolata, hallani sem akart IV. Béla az ország érdekeit kétség kívül szem előtt tartó tervéről.

II. A korabeli gondolkodás és vallási élet fontos dokumentuma az 1276-ban lefolytatott szentté avatási eljárás fennmaradt jegyzőkönyve. Ez hitelesen tudósít a tisztelet kezdeti formáiról, a csodákkal kapcsolatos népi és egyházi szokásokról. A későbbi korokból származó dokumentumok viszont arról tanúskodnak, hogy a középkori hitvilágban fokozatosan sajátos funkciói alakultak ki a mi Margitunknak is. Egyes helyeken a vártanúk közé sorolták, míg másutt a láz betegek "speciális" patronájának tartották. A tisztelet legfontosabb sajátossága viszont, a szülőnők védőszentjeként való emlegetés. Ez utóbbi dolog Antiochiai Szent Margit és Árpád-házi Margit kultusza keveredésének tudható be. Az évszázadok során Margitunk tisztelete érintkezett más szentek kultuszával is, így Szent Ferencével és Magyarországi Boldog Ilonáéval.

III. Külföldön Margit hírének terjesztését érthető módon a domonkosok és a magyar királyi udvar egyes tagjai végezték. Alakja a rend jelentősebb tartományaiban volt a legjelentősebb, az itáliai és német területeken, valamint Angliában, Franciországban és Spanyolországban. Külön érdemes kiemelni a lengyelországi adatokat.

IV. A kezdeti lendület után a Margit-tisztelet különböző okok folytán

megtorpant, s csak a XVII-XVIII. században kapott új erőre, mikor a rend is több kísérletet tett a magyar rendtartomány visszaállítására. Ennek a folyamatnak ad lökést VII. Pius 1804-es rendelete és a XII. Pius által végzett 1944-es kanonizáció.

SZEGFŰ LÁSZLÓ:

A MAGYAR TÉRÍTÉS PROBLÉMÁI

A magyarság belső fejlődése következtében megteremtődtek a feudálisizmusra való áttérés gazdasági és társadalmi alapjai, az államalapítás politikai feltételei. Kérdés: mennyire volt érett a helyzet a megváltozott körülmények által kikényszerített ideológiai változásra?

Őseink sztyepei vándorlásuk idején találkozhattak ugyan a világvallások, köztük a kereszténység híveivel, térítőivel, de ezek a kapcsolatok mélyreható változást nem idéztek elő hitvilágukban. Nem zárkozhattak azonban el attól a hatástól, amely új szállásterületükön, a Kárpát-medencében érte őket a helyben talált és alávetett /korábban a szlávok nagy apostolai által térített/ avaroszláv népesség és a behurcolt hadifoglyok részéről.

A 10. század közepétől adatolható bizánci és a 970-es években kezdődő nyugati térítés háttérében egyházi, illetve hatalmi, politikai aspirációk húzódtak meg. Ezekkel szemben elevenítette fel Szent István az egykori - Szent Metód idejében keletkezett - önálló pannoniai érsekség hagyományát, s kért koronát a pápától. /E törekvések betetőzése Kálmán korában "az Istentől nyert korona" teóriájának kidolgozása is./

A nagyobb szabású 11. századi konkrét keresztény térítőmunka problémáit vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a vallási szinten az ősök kultuszától a teokráciáig eljutott magyarság rendelkezett olyan világgéppel, mitikus mondai anyaggal, vallási fogalomkészlettel, amely lényegesen megkönnyítette a kereszténység tanainak megértetését és az "interpretatio Christiana" módszerének alkalmazását. Nyelvi szempontból komoly támaszt jelenthetett a térítőknél, hogy a 10. század folyamán bekerült szókincsünkbe a helyi őslakoságnak a keresztény vallás fogalomkörét felölelő /egymást kiegészítő török és szláv eredetű/ szókészlete.

Konklúzióként elmondhatjuk tehát, hogy a korabeli magyarság körében a társadalmi, gazdasági, politikai feltételek mellett megvoltak azok a szükséges és elegendő szellemi és nyelvi feltételek is, amelyek a ke-

reszténység viszonylag gyors elterjedését és uralkodó ideológiává válását elősegítették. Ezért érezhette úgy és írhatta le a mélyen vallásos és nagytudású térítőpüspök, Szent Gellért: "Amikor a pogányokat tanítom és azokat, akik Krisztust nem ismerik... Krisztust vetem nekik, és Krisztus előttem jár e magvetésben."

TIMÁR PÉTER:

AZ EGYHÁZLÁTOGATÁSI JEGYZŐKÖNYVEKRŐL

Az egyházlátogatás /*canonica visitatio*/ intézménye a katolikus egyházban kialakult ellenőrzési forma. Már egy VI. századi zsinat intézkedett róla. Kötelezően előírta, hogy a püspököknek évenként egyszer meg kell látogatniuk egyházmegyéjük parochiáit, s ennek során ki kell kérdeznük a papokat, hogy miként szolgálja ki a keresztséget és a misét, s miként folynak a dolgok a gyülekezetben. A *canonica visitatio* rendjét a tridenti zsinat határozta meg újra.

Az első - másolatban - megmaradt magyarországi jegyzőkönyv az esztergomi káptalan 1397-es vizsgálását őrizte meg. A XVI. század végétől az egyházi látogatások nagyjából öt-tíz évenként történtek, s már gyakran utalnak vissza a korábbi jegyzőkönyvekben rögzített állapotokra. A reformáció térhódításával megjelennek a református és evangélikus hitközösségek egyházlátogatási jegyzőkönyvei is. Ezek lényegében megegyeznek a katolikus *canonica visitatio*kkal, de javarészt magyar nyelven íródtak.

Az egyházlátogatási jegyzőkönyvek részletes leírást adnak a templomokról és felszerelésükről, az egyház jövedelmeiről, amelyeket a helyszínen tett tanúvallomásoknak a jegyzőkönyvbe foglalásával igyekeztek hitelesíteni. Tájékoztatnak a lelkész kötelességeiről, jövedelmeiről, a parochiális házról, az iskolákról, a harangozóról, a prédikátor magaviseletéről, a hívek véleményével alátámasztva. Az adatok jelentős része gazdasági jellegű. Apró részletességgel leírják a parochiák szántó földjeit, kaszálóit és szőlőit számos helynévvel fűszerezve. A XVIII. század közepétől a jegyzőkönyvek egyre terjedelmesebbek, néha egy-egy plébánia leírása eléri a száz oldalt. Nemegyszer részletes leltárt adnak az egyház könyvtáráról, tartalmazzák a plébániákra vonatkozó legfontosabb iratokat is. Beszámolnak a pap és a patrónus megnevezésén kívül a hívek nemzetiségi és erkölcsi viszonyairól.

Az egyházlátogatási jegyzőkönyvek számos egyház-, gazdaság- és

épitéstörténeti, történeti földrajzi, demográfiai vonatkozásban más-honnan be nem szerezhető adatokat nyújtanak, gyakran még a Mohács előtti korról foglalkozó kutatók számára is. A sokoldalúan felhasználható forrástípus összegyűjtése és a legfontosabb kiadása mind sürgetőbb feladat.

ZOMBORI ISTVÁN:

AZ EGYHÁZI LOVAGRENDEK

Az előadás áttekintette az egyházi lovagrendek kialakulásának körülményeit. Részletesen tárgyalta a három legjelentősebb lovagrend, a johanniták, a templomosok és a német lovagrend középkori történetét, az egyházi és a feudális társadalomban betöltött szerepüket. A referátum kitért a johannitákra súlypontozva az említett három rend magyarországi letelepülésére is.

ÖSSZEÁLLÍTOTTA:

KOSZTA LÁSZLÓ